

Vad var socialismen?

Vad socialism i praktiken betydde för invånarna i Rumänien har noggrant undersökts av antropologen Katherine Verdery ända sedan 1970-talet. Resultatet är på många punkter överaskande. Karl Steinick mäter.

Östsocialismen har gått hådan men frågan är vad det bör stå i dödsstaten. Var let ålderdomssvaghet? Knappast. Högst sjuttio, det är väl ingen ålder. Självmod?

Saklitteratur

Katherine Verdery
What Was Socialism,
and What Comes Next?
Princeton University

En i Europa och USA omhulad historia vet att berätta att det var den goda kapitalismen som dräpte fraken i onskans imperium, men det är nog mest en vacker saga. Kanske är det förresten inte frågan om dödsorsaken som är den mest intressanta. Istället kan man ju undra vad socialismen var, och vad som kommer efter den.

Politisk antropologi

Just dessa bägge spörsmål utgör titeln på den amerikanska antropologen Katherine Verderys studie över förhållandena kring den rumänska diktatorens fall. *What Was Socialism, and What Comes Next?* är ett originellt försök att bedriva politisk antropologi i regioner som normalt brukar utforskas av statsvetare och politiska journalister.

Redan valet att göra fältarbete bakom järnridan var att betrakta som tämligen udda när Verdery i början av sjuttiotalet tittade på världskartan och bestämde sig. Trots åtskilligt krångel med myndigheter, och ständigt misstänkt för spioneri, lyckades hon genomföra sitt projekt i en liten ort på rumänska landsbygden, och hon har ofta återvänt till Rumänien och har publicerat flera verk om olika aspekter av den rumänska

Revolutionen i Rumänien 1989. Trots allt lever socialismen vidare i Rumänien efter Ceausescus fall, inte bara på grund av att många av makthavarna hör hemma i det gamla ledarskiktet, utan också därför att den socialistiska världs bilden fortfarande präglar medvetanden och formar handlingsmönster.

verkligheten under Ceausescu. Denna, hennes senaste bok, utgör kulmen på ett mångårigt forskningsarbete.

Till skillnad från de flesta andra västliga betraktare har Verdery alltså själv levt vardagsliv i den östsocialism som hon så initierat skildrar, och med etnografens blick blir en del mönster synliga som annars inte hade varit lika lätt urskiljbara. Brödköer, elransoneringar, bristande effektivitet i produktionen och en del andra välkända företeelser inordnas exempelvis under ett av antropologernas favoritbegrepp: tiden.

Tiden var betydelselös

Om kapitalismen kan sägas vara präglad av ett progressivt tidsbegrepp – tid är pengar, och därför bör tidsåtgången minimeras i produktionen – så finner antropologen det motsatta i den socialistiska verkligheten. Här reduceras tiden till närmast betydelselöshet.

Även i produktionen spelar den liten roll. Arbetsnarkomaner Verdery har studerat berättar om att de ibland endast arbetat effektivt några timmar, vissa dagar inte alls på grund av materialbrist, medan de vid andra tillfällen beordrats till obetald övertid. I vardagen tvingas människor lägga tid på att vänta. I köer för att göra inköp, på väg till och från jobbet för att kommunkationerna inte är att lita på, vid spisen för att elransoneringen

gjort matlagningen omöjlig, eller på att få tvätta sig när vattnet stängts av.

Slöseri med tid, men något mer än så. Genom detta improduktiva förhållningssätt till tiden skapar staten kontroll. Dels tvingas medborgarna till ständig sysselsättning, dels kan staten i stort sett bestämma all individuell verksamhet, när folk tvättar sig och när de lagar mat. Atrytmin skapar osäkerhet för individen men ett slags säkerhet för maktparaten.

Inget privat utrymme

Liksom produktionen förstatligas tiden och det finns därmed knappast utrymme för något privat. Inte ens kärlekslivet går fritt från statlig inblandning, utan regleras genom förbud mot preventivmedel och aborter till de något osäkra säkra perioderna. Om produktionen är en statlig angelägenhet, så är reproduktionen det i lika hög grad. I detta avseende skiljer sig Rumänien från övriga socialistländer. Gemensamt är däremot synen på produktion. Istället för att vara efterfrågestyrd bestäms den under socialismen som bekant av planer och produktionsmål fastlagda uppifrån.

Slog produktionsplanen för en skofabrik fast ett visst antal skor när lårdeltillgången var knapp, så låg lösningen i att endast tillverka skor i små storlekar. Den driftige fabrikschefen förhandlade till sig material med visa råge genom att uppgå högre åtgång, men överskottet kunde då användas för att byta till sig andra varor eller tjänster.

Detta ignorering av konsumtionen ledde för den enskilde till höga konsumtionskostnader eftersom det till priset på varan måste läggas tidsåtgången för anskaffningen.

Mycket av vad Verdery skildrar är naturligtvis inte okänt, men genom att sätta in saker i delvis nya sammanhang och beskriva dem ur överraskande perspektiv ger hon en intressant bild av vad socialismen innebar för dem som tvingades leva under den.

Vad socialismen var är dessutom inte bara en historisk angelägenhet, det bestämmer också förhållanden under den övergångstid i vilken de postsocialistiska samhällena nu befinner sig. Den utbredda uppfattningen att slutpa-

rentesen där nu är satt, och att socialismen kan glömmas, är inte bara uttryck för en krass historielöshet utan även för en naiv verklighetsuppfattning.

I Rumänien efter Ceausescus fall lever socialismen vidare, inte bara genom att många av makthavarna hör hemma i det gamla ledarskiktet, utan också i den världs bild som präglar medvetanden och formar handlingsmönster.

Den "andra" ekonomi som levde vid sidan av socialismens officiella lever nu som ett bihang till den liberaliserade, men *apparatchicks* har i många fall bara ersatts av *entreprenatchicks*, eller rättare sagt: människor har bytt skepnad för att kunna bibehålla sina positioner. Den som tidigare hade tillgång till ett nätverk, har fortsatt att upprätthålla det även om förutsättningarna skiftat något.

En del av detta beskrivs nu som maffia, men det är ett begrepp som har fått mer symbolvärde än specifikt innehåll. Naturligtvis finns problemen med den organiserade brottsligheten men för den postsocialistiska människan som ännu inte sett stora materiella förbättringar kan också tämligen ordinär affärsverksamhet se ut som maffiaverksamhet, något Verdery funnit exempel på i sina samtal med "vanliga" människor i dagens Rumänien.

Av staten, som man lärt sig betrakta med största misstänksamhet, förväntar man sig fortfarande mycket. De som har statliga jobb vill inte byta dem mot privata, och Verdery finner inget stöd för tesen att de som levde på den "andra" ekonomin tidigare skulle kunna betraktas som entreprenörer i strid med systemet. Få av dem har nämligen idag valt att bilda privata bolag, eller ägna sig åt privat verksamhet i annan form än förr.

Snodde material

Det vill säga, den som körde taxi svart vid sidan av sitt statliga jobb gör så även i dag. Den som snodde material och använde företagets verktyg för att göra inofficiella tjänster gör likadant nu. Läkaren på det statliga sjukhuset kan inte inse varför han skulle öppna eget och tvingas betala hyra, försäkringar, material och utrustning själv. Och varifrån skulle han få pengarna?

Kanske genom att delta i något

av de många pyramidspel som Verdery ägnar ett facinerande kapitel. Genom dem, där mängder av rumäner satsade och förlorade sina besparingar, gavs många en smärtsam lektion i ekonomi.

Förlusterna tillskrevs politiker, skumma agerande eller utländska makter. Offermentaliteten finner man i de flesta sammanhang, och det är förstås oftast främmande element – zigenare, judar, tyskar, ungrare – som fördrivar Rumänien. Den etniska nationalismen har blivit en epidemi i det nya östra Europa, men den är inte bara ett gammalt för-socialistiskt arv. Trots sin internationalistiska

Naturligtvis finns problemen med den organiserade brottsligheten, men för den postsocialistiska människan, som ännu inte sett stora materiella förbättringar, kan också tämligen ordinär affärsverksamhet se ut som maffiaverksamhet.

retorik innehöll socialismen i sin reellt existerande form betydande mått av nationellt tänkande.

Jaha, det var socialismen. Men här näst då? För tidigt att säga, hävdar Verdery, men kallar dock ditt sista kapitel "A Transition from Socialism to Feudalism?"

Man får väl fästa ett litet hopp vid fragetecknet, men för att hålla det levande krävs sannolikt en rejäl omdaning av mycket mer än ekonomin – vilket ännu inte har skett. Privatiseringen av produktionsmedlen pågår för fullt, men har inte nödvändigtvis underlättat konsumtionen för flertalet. De nya förhållandena präglas också av betydande arytmi för den enskilde, och osäkerheten leder till konservatism som i sin tur fördröjer verkliga reformer och ökar risken för nationalitistisk och etnisk chauvinism.

Privatiseringen av tiden och tanken är en svår men brådskande uppgift. Den avgör svaret på vad som kommer sedan, inte bara i de postsocialistiska länderna.

KARL STEINICK

Arbetsnarkomaner, bidragstagare

Tiden för de sysselsatta rika människorna är förbi, konstaterar Paul Johnson i en sommarkrönika i *The Spectator*. För bara några generationer sedan var det regel bland rika människor att framleva sina dagar i en vanligtvis frustrerande sysselsättning bakom fasader av välgörenhetsarbete eller någon icke alltför krävande affärsverksamhet (vinagetter och liknande).

Idag gäller det motsatta förhållandet. Rika människor arbetar hårdast av alla. De slutar heller inte gärna vid pensionsåldern, utan försöker fortsätta livet ut.

Men denna moraliska omkastning har fått sin motsvarighet i andra ändan av samhället. Den meningslösa sysselsättningen har

blivit de fattigas, det vill säga de arbetslösa, privilegium. I denna grupp finns en ökande andel helt friska människor som aldrig någonsin försöker skaffa sig ett arbete. Utan moraliska betänkligheter föredrar de att leva på bidrag. De lever inte gott men tillräckligt bra.

Vad vi ser är alltså framväxandet av två fientliga grupper av samhällsmedborgare med diametralt olika moraliska förtecken: arbetsnarkomanerna och bidragstagarna. I 60 procent av familjerna i Storbritannien arbetar i dag båda föräldrarna och i snart 20 procent av familjerna arbetar ingen alls.

Vi går alla en grym framtid till mötes, tror Johnson.

Red